

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.128>
УДК 323.325—058.232.6(477)“XIX/XX ст.”

Катерина Біла

докторка філософії в галузі історії, молодша наукова співробітниця,
відділ історії України XIX — початку XX ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
katerynamelnychuk92@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4732-6695>

Дмитро Бабюк

аспірант,
Кам'янець-Подільський національний університет
ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
kamiempodol2@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7589-2053>

ОБЛИЧЧЯ ВЛАДИ НА СЕЛІ: ВІЗУАЛЬНИЙ ОБРАЗ КЕРІВНИКІВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

Мета — проаналізувати фотодокументи другої половини XIX — початку XX ст., на яких зображено працівників органів селянського самоврядування України. **Методологічне підґрунтя** становлять принципи історизму, неупередженості. Використано метод історико-порівняльний, а також такі спеціальні методи дослідження, як іконографічний та іконологічний. **Наукова новизна** полягає в комплексному аналізі світлин як джерел до вивчення візуальних образів керівників апарату селянського самоврядування, з'ясуванні характерних для селян-службовців стилю зовнішнього вигляду, атрибутів, що вказували

Цитування: Біла К., Бабюк Д. Обличчя влади на селі: візуальний образ керівників селянського самоврядування на українських теренах (друга половина XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2024. № 6 (579). С. 128—148. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.128>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

на їх належність до влади. **Основні результати.** Аналіз фотографій службовців селянського самоврядування дозволив виокремити деякі загальні характеристики візуального образу. В результаті вивчення фотоджерел із залученням спеціальних методів дослідження було сформульоване припущення щодо прихованих сенсів, які передавали окремі постанти на світлинах, від бажання підкреслити власну ідентичність за допомогою поєднання вишиванки зі світським вбранням, використання традиційного (архаїчного) одягу особою, ймовірно, дотичною до шляхетського стану до намагання селян уподібнитися з імперською бюрократією за допомогою вбрання чиновницького стилю. Відзначено, що зображені на фотографіях селяни не надто нагадують людей «від плуга», а більше походять на селянську бюрократію, еліту і репрезентують той незначний відсоток жителів села, які поєднали службу з хліборобською працею, відсунувши останню на другий план.

Ключові слова: фотографічне джерело, фотографія, візуальні студії, візуальний образ, селянське самоврядування, волосний старшина, сільський староста, селянська реформа, посадові знаки, атрибути влади, професійний портрет.

Стереотипний образ українського селянина з плугом, у солом'яному брилі і вишиванці, романтизований у літературі XIX ст., міцно закріпився в історіографії того ж часу, тому важко змінити й увявити «інший портрет» мешканця українського села. У подорожніх записках європейських авторів наприкінці XVIII — на початку XIX ст. жителі українських територій описувалися як «селянський народ, премило простий і поетичний, народ музики, співу і танцю» [1, С. 236], але водночас грубий, неосвічений і примітивний [1, С. 270]. Постать неотесаного, неграмотного хлібороба переважала у творах українських письменників XIX ст., у яких автори щиро співчували «гордому і поетичному народу», який гине в «темноті на тяжкій роботі» [2, С. 171]. Звісно, митці слова у своїх працях знайшли місце й для нових типажів селян із покоління, що вже не знало кріпацтва та хотіло «справжньої» волі [2, С. 170—172], та, зрештою, вони зображувалися все тими ж селянами. Очевидно, що такий узагальнений образ не був вигаданим: доведена до зубожіння, найбезправніша категорія населення в Російській імперії спершу покріпачена, а потім прив'язана до своєї громади та землі дійсно не могла працювати в інших сферах, окрім землеробства. У ній, навіть на переконання самих селян, освіта не була обов'язковою, тим паче при її дорожнечі. Тому розгледіти селянина поза аграрною сферою досить складно, адже людина з селянського стану мусила подолати ряд фінансових, бюрократичних і ментальних перешкод, аби здобути собі місце в робітничій, освітній, чиновницькій професіях. Попри це деякі представники селянського стану у зв'язку із земельним голодом змушені були долати ці перешкоди в пошуках інших шляхів заробітку, окремі з них заповнювали професійну нішу в освіті та органах самоврядування. Останні в очах сільської громади сприймалися уже не як звичайні селяни, а як представники з начальства. Зовнішній вигляд селянина-посадовця також був важливим елементом, що підкреслював становище особи в громаді, вид діяльності, рівень статків тощо, тому він і становить дослідницький інтерес.

Візуальні студії як окремий напрямок дослідження соціогуманітарних наук постав зовсім нещодавно. Тому до проблеми візуального образу посадовців се-

лянського самоврядування вітчизняні дослідники не зверталися. Наблизилися до питання «образу влади на селі» ті науковці, які аналізували кадровий склад волосних і сільських управ, розглядали діяльність окремих посадовців, формували збірний образ/професійний портрет селянських службовців [3—9]. Проте їхні наукові напрацювання ґрунтувалися на писемних джерелах: матеріалах особового походження, судових справах, художніх творах. Фотографічні зображення селян, у тому числі представників селянського самоврядування, ставали об'єктом дослідження етнографів, предметом вивчення яких був традиційний стрій селян, його регіональні особливості [10, С. 704]. У зарубіжній історіографії фотографію волосного старшини та його підлеглих як джерело дослідження проаналізував російський історик М. Виноградов. Об'єктом його вивчення став зображений на знімках волосний старшина з Московської губернії Федір Куликов [11, С. 244—248]. Під час дослідження історик вдається до комбінування іконологічного та іконографічного методів. Образ і вкладені в нього смисли стали підтвердженням даних з письмових джерел про статус та матеріальне становище, склад сім'ї досліджуваної особи.

Опрацьовуючи фотодокументи з фондів бібліотек Лодзького університету (Польща) та Національної французької бібліотеки, нам вдалося відшукати 7 фотографічних зображень селян-службовців самоврядування. Ці світлини входили до збірок фотографів, які створювали різноманітні етнографічні колекції та робили знімки, приурочені до певних урочистих подій. Датуються фотографії другою половиною XIX — початком XX ст., місце їх виконання — фотоательє в м. Кам'янець-Подільський, де в різний період часу працювали автори світлин. Найдавніше фотографічне зображення з-поміж досліджуваних візуальних джерел належить авторству Ю. Кордиша¹ і представлене в його етнографічній збірці, підготовленій до виставки в Петербурзі, що відбулася 1864 р. (фото 7). Ця збірка зберігається у фондах Національної бібліотеки у Франції і нараховує 22 фотографії². Наступником Ю. Кордиша був фотограф М. Грейм³, який у

¹ Юзеф Кордиш (1824—1896 рр.) починав свою фотографічну діяльність в Одесі, не пізніше 1859 р. перебрався до Кам'янця-Подільського, де відкрив перше на Поділлі фотоательє. Також він був дійсним членом Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства, автором портретних фотографій композитора М. Лисенка, історика М. Костомарова, письменників І. Нечуя-Левицького, Шолом-Алейхема, художника Н. Орди, лікаря та краєзнавця Ю. Ролле. У 1868 р. Ю. Кордиш заснував паралельну фотографічну студію в Києві. З 1870 р. остаточно перебрався до Києва, наприкінці 1871 р. продав своє кам'янецьке ательє М. Грейму за 1200 руб. Див.: Бабюк Д. Зародження та становлення фотомистецтва у Кам'янці-Подільському в другій половині XIX — на початку XX ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Т. 2. 2018. С. 175—183.

² Bibliothèque nationale de France, Starostes (shefs de villages Podolie), Département Société de Géographie. 22 phot. de types ethniques de Podolie par J. Kordysch. phot. à Kiev. don E. Reclus en 1886. Vieux paysan de Podolie. Sygn.: SG WC-105. F. 7.

³ Міхал Грейм (1828—1911 рр.) народився 15 вересня 1828 р. в польському місті Желехув. Працював в одній із друкарень Варшави. У 1852 р. був викликаний подільським віце-губернатором Пфелером до Кам'янця-Подільського на посаду старшого набірника губернської

1870 р. викупив студію у свого попередника та сам зайнявся фотографічним мистецтвом, продовжуючи традицію формування етнографічних колекцій [12, С. 26—27]. На відміну від Ю. Кордиша, М. Грейм зазвичай додавав більш інформативні підписи під фотографіями, вказуючи глядачу на певну подію або соціальний статус зображеної особи. Його найбільша збірка фотографій під назвою «Типи Поділля» зберігається в університетській бібліотеці м. Лодзь (Польща)⁴. Серед усіх фотографічних зображень збірки, які були розбиті на 8 розділів, знаходимо 6 фотографій потрібної нам тематики. Так, у розділі «Шляхта» розміщено 3 світлини, серед яких «Старшина з листом до мирового» (фото 6), «Соцький» та «Староста» (фото 4 і 5), причому останні два знімки були вклеєні автором на один картон спеціально для порівняння. У розділі «Селяни» також знаходимо 3 фотографічні зображення, серед яких є групова фотографія з 15 осіб з нагрудними жетонами. Світлина підписана «Делегація із 15 волостей Подільської губернії (до Москви на урочистість коронації)» (фото 1). Трьох осіб із цієї делегації М. Грейм сфотографував у своїй студії окремо. Це вже згадана вище світлина з підписом «Староста» (фото 5), а також фотографії з підписами «З бувшої шляхти, відомий під кличкою Однодворець» та «Холоп» (фото 2 і 3). Ці два знімки були також наклеєні автором на один картон. Останню відому нам фотографію із зображенням службовців селянського самоврядування знаходимо у фондах Національного військово-історичного музею України⁵ (фото 8). На ній зображено подію відкриття Кам'янець-Подільського університету 22 жовтня 1918 р. Цей фотодокумент, імовірно, авторства С. Гіллера⁶.

Система селянського управління та самоврядування, запроваджена на теренах України Положенням 1861 р., фактично не змінювалася до 1917 р. Вона мала

друкарні, згодом став її завідувачем. Фотографічну діяльність почав з 1871 р., викупивши кам'янецьку студію Ю. Кордиша. Був членом різноманітних наукових товариств, Подільського епархіального історико-статистичного комітету, пізніше реорганізованого в Історико-археологічне товариство (1890 р.), делегат Товариства захисту пам'яток польського мистецтва та культури у Кракові й Варшаві (1902 р.), член-кореспондент Польського краєзнавчого товариства у Варшаві (1906 р.). Починаючи з 1876 р. був директором Тюремного комітету та попечителем арештантського будинку. З 1878 по 1888 рр. гласний Кам'янецької міської думи та член багатьох благодійних організацій у місті. Див.: Труды Подольского церковно-археологического общества. Вып. XI под редакцией протоиерея Е. Сецинского и Н. Яворовского. Кам.-Под. типография Св.-Троицкого братства, 1911. С. 411—412.

⁴ Biblioteka Uniwersytetu w Łodzi, Sekcja Rękopisów. Dar Elizie Orzeszkowej od Michała Greima z Kamieńca Podolskiego na 25-lecie pracy pisarskiej, lata 1891—1892. Sygn.: J fot II.

⁵ Національний військово-історичний музей України. Фото «Відкриття кам'янецького університету. Перед міською управою, 1918 р.», інв. н.: 895/14.

⁶ Фотографічну справу почав у Кам'янці-Подільському щонайменше з квітня 1905 р. З 1911 р. виготовляв кінематографічні стрічки про міське життя. 17 жовтня 1920 р. С. Гіллер отримав від українського уряду посвідчення фотографа при контррозвідці тилу армії в Кам'янці-Подільському (додаток 5) (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 84, Арк. 41). Подальша доля невідома. Щодо авторства світлини з відкриття університету за 1918 р., то в той період у фотосправі в місті був активним лише С. Гіллер.

Фото 1. Biblioteka Uniwersytetu w Łodzi, Sekcja Rękopisów. Dar Elizie Orzeszkowej od Michała Greima z Kamieńca Podolskiego na 25-lecie pracy pisarskiej, lata 1891—1892. Sygn.: J fot II, арк. 60

певні регіональні відмінності, проте основні її складові, такі, як структура, кадровий склад управ, залишалися однаковими для всіх українських губерній. Самоврядування селян відбувалося на волосному та сільському рівнях, де сільські громади як окремі адміністративно-територіальні одиниці входили до складу волостей. Управління здійснювалося волосними та сільськими адміністраціями штат яких формували наймані та виборні посадовці. Останні — це керівники структур, а саме волосні старшини, сільські старости, їхні заступники, а також відповідальні за фінансові збори — збирачі податків, касири, окрему гілку влади представляли волосні судді. Спершу запроваджена структура самоврядування на селі викликала у селян несприйняття та саботаж. Службу в органах самоврядування вони сприймали як тягар та намагалися її уникнути, оскільки вона об'єктивно заважала веденню власних господарських справ. Усі працівники селянських адміністрацій поєднували свою роботу із сільськогосподарською діяльністю, яка залишалася основним джерелом прибутку для їхніх сімей. Здебільшого на виборних посадах селянські службовці отримували мізерну платню, а інколи узагалі працювали на «громадських засадах», виконуючи свої функції як натуральну повинність [13, С. 8]. Відсутнє матеріальне зацікавлення, високий рівень відповідальності та тягар обов'язків, покладений державою на селянське самоврядування не приваблювали хліборобів до служби у волосних і сільських управах.

Фото 2 і 3. Biblioteka Uniwersytetu w Łodzi, Sekcja Rękopisów. Dar Elizie Orzeszkowej od Michała Greima z Kamieńca Podolskiego na 25-lecie pracy pisarskiej, lata 1891 — 1892. Sygn.: J fot II, арк. 46 (3, 4)

Окремою проблемою для налагодження самоврядування на селі стала безграмотність переважаючої кількості селян. До прикладу, наприкінці XIX ст. в таких українських губерніях, як Київська, Подільська, Волинська частка грамотного населення серед українців складала відповідно: 11,8 % у Київській, 10,5 % у Подільській, 9,4 % у Волинській [14, С. 82]. Таким чином, понад 90 % населення краю, передусім селянство, були безграмотні. Я. Грицак виокремлює декілька причин, що зумовили такий занепад освіти на селі, поміж них політичний чинник, оскільки російська влада остерігалася поширювати освіту серед селянства, аби воно не перетворилося на неспокійний соціальний елемент. Другим фактором історик вважає соціальний, адже хліборобська праця не передбачала щоденного використання навичок письма і читання. Остання причина ставала чи не основною перепорою для відвідування селянськими дітьми школи в сезон сільськогосподарських робіт, а малих заробітків селянської сім'ї не завжди вистачало на забезпечення навчання дітей [15, С. 117]. Зважаючи на такий стан малограмотності селян, знайти письменого кандидата на виборну посаду у волосне правління було складно. Тому ведення ділових справ у селянських адміністраціях припадало на волосного писаря, інколи він ставав фактично ключовою постаттю в управлінні справами громади.

Мірові посередники, яким держава делегувала функцію запровадження та контролю селянського самоврядування, підтримували в призначенні на керівні посади в органах самоврядування «свої» кандидатури. Очевидно, що значну

Фото 4 і 5. Biblioteka Uniwersytetu w Łodzi, Sekcja Rękopisów. Dar Elizie Orzeszkowej od Michała Greima z Kamińca Podolskiego na 25-lecie pracy pisarskiej, lata 1891—1892. Sygn.: J fot II, арк. 45 (1, 2)

перевагу при виборі в селянське управління мали більш грамотні претенденти. Досить часто серед волосних писарів, старшин і сільських старост зустрічалися колишні військовослужбовці. Вибір громади міг випадати на них як на «людей бувалих», що «побачили світу» і впевненіше почували себе поміж вищого начальства [16, С. 34]. Подекуди у волостях владу узурпували так звані «сільські клани», де представники окремих сімей «просували своїх» людей у керівники під час голосування на сільських/волосних зібраннях [16, С. 32]. Для заможних членів сільської громади змога впливати на органи управління на селі давала ще більше переваг при розподілі громадських ресурсів, також вони мали ліпші фінансові можливості для здобуття освіти і дійсно були кращими претендентами. І хоча селяни «з підозрою» ставилися до здобуття «легкого хліба» та називали «панською» [17, С. 382—383] будь-яку роботу, окрім важкої праці на землі, все ж наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в їхньому середовищі зароджується позитивне ставлення до освіти як до містка, що надавав можливості покинути важку працю на землі, реалізуватися в професіях вищого статусу, що лаконічно окреслювалося висловом «вийти в люди».

Потрапивши в інше професійне середовище, селяни намагалися виглядати відповідно до прийнятого в ньому стилю і уподібнюватися до свого начальства.

Фото 6. Biblioteka Uniwersytetu w Łodzi, Sekcja Rękopisów. Dar Elizie Orzeszkowej od Michała Greima z Kamieńca Podolskiego на 25-лєcie pracy писарської, лата 1891—1892. Sygn.: J fot II, арк. 42 (2)

Фото 7. Bibliothèque nationale de France, Starostes (shefs de villages Podolie), Département Sociéte de Géographie. 22 phot. de types ethniques de Podolie par J. Kordysch. phot. à Kiev. don E. Reclus en 1886. Vieux paysan de Podolie. Sygn.: SG WC-105. F. 7, арк. 16

Інколи це могло ставати причинами до засудження чи насмішок в їхньому консервативному соціумі, де на заможного селянина, ще й при владі, дивилися уже як на «чужого». Звідси приказки: «як одів жупан, то уже й пан», «не дай Боже із Івана пана, із кози кожуха, із свині чобіт». Зовнішній вигляд у той час був індикатором статусу і статків, що підтверджують й інші українські прислів'я: «яка свитка, такий і хазяїн», «який жупан, такий і пан» [18, С. 171] та ін.

З аналізу світлин 1—3, 5 помітно, що вони зроблені під час однієї фотосесії, де окремі особи з колективного знімку 1 фотографувалися портретно поодиноці (фото 2—3, 5). Фотографія 1 колективна, на ній зображено 15 чоловіків середнього віку, у верхньому одязі. Світлина зроблена у дворі на тлі будинку фотоательє та його паркану, особи розташовані до фотографа обличчям, розміщені у два ряди, формуючи півколо. У першому ряді семеро чоловіків сидять на стільцях, за їхніми спинами у другому ряді стоять восьмеро осіб. Під зображенням посередині зроблений підпис від руки польською мовою «Делегация з 15-ти волостей Подільської губернії (до Москви на уроч. коронації)» та розміщено тиснення штемпелем фотографа М. Грейма, у якому вказані його ініціали та надпис польською «фотографія/Кам'янець-Под.» Здійснений нами попередній аналіз зображення вказує на те, що світлина постановочна, а чоловіки на ній представляють однакову чинов-

Фото 8. Національний військовий-історичний музей України. Фото «Відкриття Кам'янецького університету. Перед міською управою, 1918 р.», інв. н.: 895/14

ницьку категорію, оскільки на кожному з них присутні ідентичні нашійні посадові знаки округлої форми на тонкому ланцюжку. Деякі з них мають медалі, приколоті до одягу на грудях та нашійні на стрічках. Верхній одяг більшості зображених осіб нагадує свитки, які носили селяни, взуті вони в чорні чоботи, деякі з них у руках тримають ціпки й різні головні убори. Усі чоловіки мають рівну поставу, сидять/стоять поважно, із серйозними обличчями і зосередженим на фотографії поглядом.

Після детальнішого вивчення фотодокумента й зіставлення візуальної інформації з письмовими та речовими джерелами [19, С. 153] нам вдалося поглибити знання із зображуваної події. Підтвердженням підпису під світлиною про те, що на фотографії очільники волостей, слугують присутні в кожного відповідні посадові знаки. І хоча прочитати надпис на них неможливо, проте такий висновок робимо відповідно до описів форми та стилю носіння посадового знаку волосного старшини⁷ (додаток 1). Також на деяких із зображених посадовців є прикріплені до свитки або підвішені на нагородних стрічках медалі. Ймовірно,

⁷ Посадові знаки волосних старшин і їхніх помічників носилися на ланцюжку як підвіски, мали округлу форму з незначними видовженнями у верхній та нижній частині знака. На аверсі зображувався герб губернії, у складі якої перебувала волость, по колу розміщувався напис російською «Волосний старшина». На реверсі вказувався актуальний періоду вензель імператора та напис по колу «19 лютого 1861 року» як дата створення інсти-

це нагороди «за усердие», тобто «за старанність», виявлену на посаді, зокрема за довготривалу службу та досягнення на ній [20, С. 313]. Також це можуть бути нагороди військові, які представлені на світлинах селяни отримати раніше під час їхнього перебування на службі в армії.

Впадає в око різноманітність верхнього вбрання від звичайних халатоподібних свит до кафтанів з викладеним коміром, гудзиками, чугаїв з комірцями-стілкою, а також святковою свиткою з великим шалевим коміром і кольоровою вишивкою⁸. Різнманітними були й головні убори, які посадовці тримають у руках⁹. Також помічаємо те, що більшість із зображених носили вуса, лише у двох із п'ятнадцяти чоловіків були бороди, усі вони мали акуратні короткі зачіски.

Під час первинного аналізу фотографії 2 встановлено, що на світлинці портретне зображення чоловіка, погрудне. Особа на знімку сидить рівно обличчям до фотографа, ліве плече злегка виступає вперед. На ньому нашійний посадовий знак і медаль приколоті до одягу зліва на грудях. Під світлиною посередині підпис від руки польською мовою «З бувшої шляхти, відомий під кличкою Однодворець». Цей самий посадовець у цьому ж вбранні зображений й на колективній фотографії 1 (по центру нижній ряд).

Ретельніше вивчення знімку 2 дозволяє розпізнати в чоловіку волосного старшину, а прочитаний підпис вказує на походження його з однодворців. Верхній одяг зображуваного чоловіка виглядає розкішніше від свит інших посадовців з фотографії 1. Це вбрання подібне до більш святкових свиток¹⁰ або одного з різновидів верхнього одягу гуньки¹¹. Волосний старшина з однодворців, ймовірно,

туту селянського самоврядування в Російській імперії. Подібного типу були й посадові знаки помічників волосного старшини (додаток 1). Див.: Біла К. Атрибутика органів селянського самоврядування в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.). *Археологія & фортифікація України: зб. матеріалів XII Всеукраїнської наук. практ. конференції*. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 310.

⁸ Назви та опис традиційного народного вбрання взято з етнографічних досліджень, підбірок та описів музейних колекцій одягу, який у досліджуваний нами період носили українці на Поділлі, зокрема з матеріалів монографії: Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості. Хмельницький, 2021. С. 199, 566, 571.

⁹ На фото представлені такі чоловічі головні убори, як смушкові шапки (із сірого і чорного овечого смушка, всередині підбиті хутром), кучма (висока конусоподібна або циліндрична шапка з овчини, шапка сива (виготовлена з хутра молодих баранців), фетровий або суконний капелюх. Див.: Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля: особливості класифікації. *Народознавчі зошити*. 2014. № 5. С. 1068; Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок XXI ст.)... С. 216.

¹⁰ Верхній одяг волосного старшини із фотографії 2, подібний за описом до святкових свит з великим шалевим коміром і кольоровою вишивкою, які прикрашалися шнурками, був поширений у XIX ст. на Поділлі. Див.: Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок XXI ст.)... С. 199, 570.

¹¹ Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Гунька. Поділля. Кінець XIX — початок XX ст. Вовна, оксамит; ткацтво, шиття. URL: <https://kramuz.km.ua/collection/etnografiya/page/2/>

Додаток 1. Посадовий знак помічника волосного старшини Катеринославської губернії. Ф. Новомосковсько го міського історико-краєзнавчого музею ім. П. Калнишевського. Кн. 004494/Фал.63

відмінності у візуальному образі, здавалося б, однакових за соціальним статусом та з одного суспільного стану осіб. Проте різниця між ними полягала в походженні, оскільки один із старшин на світлині 2 походив із колишніх однодворців (чиншовиків), а інший на світлині 3 — із селян. Хоча в правовому полі імперії в структурах селянського самоврядування їхнє становище було рівнозначним, як і права, обов'язки та повноваження. Селяни-однодворці стали останніми, кого охопило нове селянське право після реформи 1861 р. Ця характерна здебільшого для Правобережної України категорія сільського населення виникла в результаті оселення чиншової шляхти. До Селянської реформи 1861 р. однодворців, за підрахунками історика Д. Бовуа, нараховувалося близько 242 000 осіб [21, С. 97]. 19 лютого 1868 р. їхній стан скасували, і вони перейшли до «оподаткованої» верстви населення, на них поширювалося чинне селянське законодавство, зокрема передбачалося їхнє входження до складу сільських громад¹². Щодо трактування підпису під фотографією 3 «Стам», цікавим є те, що воно має кілька тлумачень. Найвірогідніше згадане нами вище «Холоп», оскільки у своїй знаменитій трилогії польський письменник Г. Сенкевич також вживає це слово для позначення осіб зі стану, нижчого від шляхти: «*Co my winni, że nas Pan Bóg szlachtą, a ich chamami stworzył i powinni im być kazał?*», що в перекладі означає «*Чим ми винні, що Господь нас шляхтою створив, а їх холопами і повелів нам коритися?*»¹³. Отже визначення підпису до фото як «Холоп» ми вважаємо цілком правильним та доцільним при ідеї автора альбому порівняти на одному листі фото двох різних за походженням волосних старшин.

мав на меті своїм багатшим одягом підкреслити власну приналежність до колишньої чиншової шляхти.

Поряд з фотографією 2 на одному листі праворуч автор альбому розмістив світлину 3. На ній портретне погрудне зображення чоловіка з нашийним посадовим знаком та приколотою на грудях праворуч медаллю. Так як і попередні, цей посадовий знак найбільш схожий до знаку волосного старшини. Чоловік вбраний у темного кольору селянську свиту. Цю світлину фотограф підписав польською мовою «Стам», що можемо розуміти як «Холоп». Ця сама особа зображена на фотографії 1 (четвертий зліва в нижньому ряду).

Як бачимо, укладач альбому хотів порівняти зображення та підкреслити

¹² Державний архів Житомирської обл. Ф. 498. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 172.

¹³ Sienkiewicz H. *Ogniem i mieczem*. T. IV. Warszawa, 1901. S. 52.

Останньою із серії однієї фотосесії М. Грейма ми аналізуємо фотографію 5. На ній зображено чоловіка в повний зріст, який стоїть обличчям до фотографа, обпершись лівим ліктем об паркан. У правій руці він тримає посох, або ціпок. Особа одягнена в селянську свитку, оперезана поясом, шапку — кучму та чорні чоботи на невисоких підборах. У чоловіку впізнаємо посадовця через нашійний посадовий знак волосного старшини, також на його шії помічаємо підвішану на стрічці нагороду¹⁴. Під зображенням розміщено підпис польською мовою «Starszyna», тобто «Старшина». Світлина зроблена надворі біля паркану фотоательє, де також було відзнято фотографію 1. Ця ж особа присутня на згаданому вище груповому фото, де вона сидить у нижньому ряду перша зліва.

Додаток 2. Ф. Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. КМст-820. КВ-36542

На альбомних листах, де розміщено фотографії 2 і 3 та фотографії 4 і 5, посередині в нижній частині бачимо тиснення штемпелем фотографа М. Грейма ідентичне, як на фотографії 1, що дозволяє нам стверджувати про походження цих світлин із Кам'янець-Подільського фотоательє та їх авторство. Звичайно, важким питанням залишається визначення точного датування цих знімків, оскільки дати зйомки фотографії, як правило, не зазначали на своїх роботах. Орієнтовно час створення фотодокументів 1—3, 5 припадає на 1883 р. і відноситься до події коронації російського імператора Олександра III (15 (27) травня 1883 р.), про що робимо припущення з підпису під фотографією 1, де йдеться про коронацію царя, і саме у цей час М. Грейм працював у Кам'янці-Подільському.

Очевидно, що на вищеописаних світлинах 1—3, 5 волосні старшини постали у своєму кращому вбранні з усіма нагородами і відзнаками. Як зрозуміло із

¹⁴ Особливого соціального статусу набували ті селянські посадовці, які отримували нагороди. Вони користувалися пошаною, ставали авторитетними членами громади, а у своїх клопотаннях до вищого керівництва не соромилися зазначати про заслуги перед державою та свої відзнаки. Водночас законодавець подбав, щоб така «честь» мала власні межі, оскільки селяни представляли найнижчий стан суспільства. Так, представників селянського чи міщанського стану ніколи не нагороджували орденами, навіть якщо вони були зараховані до купецьких чи ремісничих гільдій і своїми досягненнями заслуговували на них. Див.: Новые правила о наградах. Хроника. Юридическая летопись. 1882. № 10. Октябрь. С. 214—218. Тому члени селянського самоврядування не підлягали нагородженню орденами, проте вони отримували медалі — срібні, рідше золоті «За старанність» нагрудного типу або для носіння на шії на стрічках ордена Св. Станіслава або Св. Анни. Залежно від того, хто в час нагородження правив, на аверсі зображувалися імператори. Див.: Біла К. Атрибутика органів селянського самоврядування... С. 313.

підпису на знімку 1, зібратися їх для фотографування змусила важлива в їхньому професійному житті подія — честь представляти селянство Подільської губернії на коронаційних урочистостях. Поки що нам не вдалося встановити прізвища посадовців та волості, які вони очолювали, однак відомо те, що із 150 можливих кандидатів (кількість волостей у губернії) [22, С. 236] обрали п'ятнадцятьох представлених на світліні волосних старшин. Припускаємо, що допускали осіб грамотних, статних, досвідчених, середнього віку, які мали можливість долучитися до делегації та достойно представити свої громади і губернію, а сама фотосесія стала своєрідним попереднім «оглядом» кандидатів, які мали отримати дозвіл на перебування на заході.

Авторству М. Грейма належить також світлина 4, що представлена спільно з фото 5 на одному альбомному листі із штемпельним тисненням цього фотографу. На знімку портретного типу в повний зріст зображений чоловік у короткому верхньому одязі-півпальті з відкладним коміром та гудзиками¹⁵, вдягнений у суконні штани типу галіфе, чорні чоботи на підборах та фетровий капелюх. Світлина виконана в приміщенні ательє, на що вказує дерев'яна долівка та шпалери на задньому тлі. Під фотографією розміщено підпис польською мовою «Sotski», тобто «Соцький», з чого можемо припустити, що на знімку селянський поліцейський — соцький¹⁶. Проте подальший аналіз світліни встановив, що на одязі чоловіка немає жодного розпізнавального знака, який би підтверджував його належність до селянських правоохоронців. Представники органів правопорядку на селі — соцькі та десяцькі — свої посадові знаки нашивали на верхній одяг [20, С. 311—312] (додаток 2). В одній жартівливій пісні 1894 р. про соцького знаходимо опис його зовнішнього вигляду:

«Молодиці мене добре знають
Паном соцьким називають
Як надіну свій чикмен,
Знають мене, що я член
Як надіну свою бляху,
Всяк тікає к чорту з ляку»¹⁷.

Тобто статус селянського службовця мав підтверджуватися його посадовим знаком, тому відсутність такого на чоловіку зображеному на світліні №4, ставить під сумнів його приналежність до будь-яких органів управління. Проте присутність цього знімку в одній підбірці зі світлинами працівників селянського само-

¹⁵ Верхній одяг. Сірячина чоловіча, с. Базар, Чортківський р-н. Див.: Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок XXI ст.)... С. 564.

¹⁶ Хоч соцький і не входив до складу селянського самоврядування і у встановленому Положенні 1861 р. порядку підпорядковувався повітовому справнику, проте він обирався із членів сільської громади та зобов'язувався сприяти волосному старшині і сільському старості у підтримуванні правопорядку на селі. Див.: Біла К. Селянське самоврядування в Правобережній Україні у 1861—1914 рр.: дис. д-ра філософ. Київ, 2021. С. 196—197.

¹⁷ «Пісня про Соцького» (1894 р.), автор Андрій Корнієнко, лірник з м. Білої Церкви. *Киевская старина*. 1895. Т. 50. № 9. От. 2. С. 59—60.

Додаток 3. Ф. Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. КМст-811. Н-36533.

врядування, зокрема його розміщення на одному альбомному листу із волосним старшиною, схиляє нас до думки, що такий зображений на фотодокументі 4 чоловік такий мав стосунок до селянського управління.

Фотографія 6 остання з опрацьованої нами колекції М. Грейма, в якій зображені працівники селянського самоврядування. На ній бачимо чоловіка на повний зріст, що стоїть напівобертом обличчям до фотографа, ліву руку тримає на поясі, правою опирається на ціпок. Він вбраний у чорні чоботи, довгу, не надто темного кольору свитку, чорну смушеву невисоку шапку. На представленому фото в особи бачимо нашійного типу посадовий знак на ланцюгу та лист, що на $\frac{3}{4}$ виступає з-під поли свити на грудях. Фото зроблене в приміщенні ательє, на що вказують дерев'яна підлога та тло на задньому фоні. Під світлиною розміщено підпис від руки польською мовою «Starszyna z listom k Mironowi», що означає «Старшина з листом до мирового», тобто мирового посередника. Нижче бачимо штемпельне тиснення з прізвиськом фотографа М. Грейма та надписом польською «фотографія/Кам'янець-Под.».

Проаналізувавши фотодокумент, робимо висновок, що перед нами волосний старшина, що бачимо як з підпису під світлиною, так і з посадового нашійного знака. Постава цього чоловіка, набір символів селянського управління, таких, як посадовий знак та лист, запечатаний сургучевою печаткою, дозволяв зображеній особі якнайкраще саморепрезентуватися. А сам автор світлини, можливо, ставив за мету продемонструвати значущість не так конкретного старшини, як усієї інституції селянського самоврядування.

Наступні світлини виконані іншими фотографами також покликані передати поважність інституції селянського самоврядування. На знімку 7 авторства Ю. Кордиша сфотографовані п'ятеро чоловіків. Особи розташовані навпроти фотографа в два ряди: у нижньому сидять троє осіб, двоє чоловіків стоять позаду них. На кож-

Додаток 4. Посадовий знак Василя Польського, члена Вінницького окружного суду. Ф. Вінницького краєзнавчого обласного музею (фото з експозиції)

наводимо приклад посадових знаків сільських старост (додаток 3), які відрізнялись від знаків волосних старшин, оскільки вони були призначені для носіння на шпильці і мали менший розмір¹⁹.

Проаналізувавши світліну 7, робимо висновок, що селянські службовці постали у кращому своєму убранні, одягнули посадові знаки. Проте помічаємо й прагнення окремих осіб виділитися, прикрасити себе модними аксесуарами, які вони могли спостерігати в предметах одягу містян, повітового чи губерньського начальства.

Опис світлин, на яких зображені працівники селянського самоврядування, завершуємо фотографією 8 авторства С. Гіллера. Знімок колективний, на ньому зображено 13 чоловіків у два ряди: у першому шість осіб сидять, у другому семеро осіб стоять. Світлина зроблена надворі на тлі будівлі з великими вікнами, із яких визирають ще троє осіб. Чоловіки на передньому та задньому планах одягнені у різного крою верхній одяг, на кожному з них бачимо посадові знаки нашійного типу.

Ретельніший аналіз фото дозволив зробити висновок, що на знімку представлені посадовці, однак різного рангу. Так, по центру світліни у першому ряду третій, четвертий та п'ятий зліва чоловіки відрізняються від інших.

¹⁸ Сак виготовлявся з фабричного сукна, мав трапецієподібний комір із вигинами, манжетами на рукавах, оздоблений декоративними швами. Див.: Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок XXI ст.)... С. 199.

¹⁹ Посадовий знак сільського старости був призначений для носіння на шпильці, мав круглу форму з клиноподібними виступами по боках. На аверсі розміщувався герб губернії та напис російською по колу «Сільський староста», на реверсі — вензель правлячого імператора й напис по колу «19 лютого 1861 р.». Див.: Біла К. Атрибутика органів селянського самоврядування... С. 311.

ній із постатей на грудях розміщені однакові посадові знаки, які висять нашійно на тонких ланцюжках. Вбрані вони в різний верхній одяг, є особи одіті у свити, чугаї, кафтани. Один із чоловіків, що стоїть праворуч, одягнутий в одяг, схожий на сак¹⁸. Упадає в око акуратність зачісок посадовців, у деяких із них бачимо зав'язані на шії маленькі хустинки, що, як галстуки, підбирають коміри сорочок. Під світліною розміщено підпис французькою мовою від руки «Starostes (shefs de villages) Podolie», що означає «Старости (керівники на селі) подільські».

Хоча підпис під фотографією перекладається як «старости подільські», але форма посадових знаків та стиль носіння на ланцюжку вказує на те, що це волосні старшини. Для порівняння

Їхній верхній одяг плащеподібного типу з відкладним коміром, головні убори — кашкети з козирками і кокардою державного цивільного відомства, а в особи по центру на кашкеті захисного військового крою бачимо круглу кокарду, очевидно, із зображенням тризуба. Взуті в туфлі, поверх яких бачимо штанини брюк темного кольору. З-під верхнього одягу на грудях виступають коміри білих сорочок, підібрані галстуком, метеликом та хустиною. Посадові знаки цих трьох чоловіків відрізняються більшою довжиною та масивністю

ланцюга, а також величиною і формою самого знака. Ці факти дозволяють припустити, що ці особи представляють вищих за чином державних службовців, ймовірніше за все, або мирових посередників, або мирових суддів, посадові знаки яких підходять під опис знаків цих посадовців (додаток 4).

Інші десятеро чоловіків вбрані у верхній одяг, що нагадує селянські свити, чугаї, кафтани, підперезані поясами, обути в чорні чоботи на підборах. Деякі з них тримають головні убори в руках. На грудях кожного із них висять однакової форми посадові нашійні знаки, окремі з осіб мають приколоти до одягу медалі. Ці ознаки дозволяють зробити припущення, що на фото представлені поруч з мировими посередниками (або мировими суддями) волосні старшини. Привертає увагу стиль одного волосного старшини (перший ряд крайній зліва), де разом з піджаком та жилеткою службовець одягнув вишиванку, а з бічної кишені жакета, нижче посадового знака, демонструє кишеньковий годинник. Усі ці поєднання в одягу свідчать не лише про те, що селянський посадовець мав гарне відчуття стилю, а й те, що він хотів і міг придбати недешеві аксесуари. Окремо варто підкреслити використання в костюмі цього волосного старшини такого елементу традиційного народного вбрання, як вишиванка. На той час поєднання світського та народного стилів як спосіб демонстрації української ідентичності уже робили представники української інтелігенції, зокрема М. Драгоманов, І. Франко, Є. Чикаленко. Проте такий учинок селянського посадовця навряд чи є свідченням його національної свідомості, адже селяни задля демонстрації власного становища використовували найкращі предмети свого гардеробу, серед яких також були й вишиті сорочки.

Світлина 8 зображує подію відкриття Кам'янець-Подільського університету 22 жовтня 1918 р., тобто на ній ми бачимо селянських і державних службовців періоду Української Держави. Цікавим є той факт, що селянські посадовці, зокрема волосні старшини, продовжували свою представницьку місію, брали участь у державних урочистостях, а для власної саморепрезентації продовжу-

Додаток 5. Посвідчення фотографа С. Гіллера за 1920 р. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 84. Арк. 41

вали використовувати наявні в них посадові знаки і нагороди. Як бачимо, для управлінців з селянського самоврядування вже в часи нової Української Держави носіння знаків з вензелями імператора чи нагород з гербом Російської імперії було цілком прийнятним. Знімок 8 демонструє тяглість традицій, сформованих в уяві селян щодо того, яким має бути офіційний вигляд селянських службовців і які атрибути влади мають ними використовуватися.

Отже, аналізуючи фотодокументи з колекцій фотографів Ю. Кордиша, М. Грейма та С. Гіллера, нами було виявлено окремі світлини із зображенням працівників органів селянського самоврядування. Селянське самоврядування на теренах українських губерній було запроваджене в результаті реформи 1861 р. Основу його кадрового складу формували селяни, що проживали на території сільських громад. Для більшості з них служба в структурах управління постала як виклик, а робота в новій сфері потребувала як належної підготовки, так і адаптації до нової ролі начальства на селі. Вивчення зображень посадовців селянського самоврядування та управління дозволило виокремити деякі загальні характеристики їхнього візуального образу. Передусім для кожного працівника, а тим більше керівника, у його зовнішньому вигляді важливу роль відігравав посадовий знак як атрибут влади на селі. Разом з тим поважності постаті надавали нагороди, які службовці селянських адміністрацій отримували за довготривалу службу чи окремі досягнення на ній. Серед працівників селянського самоврядування траплялися колишні солдати, які мали військові нагороди і також одягали їх. Припускаємо, що до фото, як і до будь-яких урочистих заходів у своєму професійному житті, волосні старшини готувалися, тому на знімках ми бачимо представників влади на селі в їхніх найкращих вбраннях. Більшість з проаналізованих постатей на фото одягнуті в типовий селянський верхній одяг, свити, чугаї, кафтани, смушеві шапки з овечої вовни, чоботи. Окремі з них мають розкішні одєжини, подібні до чиновницького стилю сюртуки з відкладними комірами на гудзиках, жакети з фабричного полотна, що свідчить про бажання уподібнюватися до свого керівництва в стилі одягу, репрезентувати себе як владу, підкреслювати свій професійний статус. Попри це, деякі з волосних старшин на фото не соромляться, а навпаки прагнуть підкреслити свою ідентичність чи власне походження. Так, один із волосних старшин одягнув під світський жилет з піджаком вишиванку, а інший, що походив із колишніх однодворців, вбрався у розшиту кольоровими нитками з шалевим коміром свиту. Обидва вони яскраво вирізняються на тлі своїх колег, що, без сумніву, виглядає як виклик. Службовців селянського самоврядування зображені на фотографіях достойно, поважно, з підкресленням усіх атрибутів їхньої влади, якими слугували посадові знаки, нагороди. Також важливості образу надавали ціпки, гарний верхній одяг, чоботи на підборах, капелюхи. Зображені на фото селяни не надто нагадують людей «від плуга». Тягар посадових обов'язків, який за десятиліття від запровадження селянського самоврядування до початку ХХ ст. в рази збільшився, вимагав від волосних старшин ретельності й уваги в керуванні волостю та веденні діловодства. Тож вони більше походять на селянську бюрократію, еліту й репрезентують той незначний відсоток жителів села, які поєднали службу з хліборобською працею, відсунувши останню на другий план.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kappeler, A. Vid krainy kozakiv do krainy selian. Ukraina na vydnokoli Zakhodu u XVI—XIX st. Perekl. z nimetskoj Volodymyr Kamianets. Lviv, 2022 [in Ukrainian].
[Каппелер А. Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI—XIX ст. Перекл. з німецької Володимир Кам'янець. Львів, 2022. 360 с.]
2. Koliada, I., Tkachenko, V., Tereshchenko, O. Ukrainskiyi prozaik. «Vichnyi burlaka nashoi literatury». Ivan Nechui-Levytskyi. Zhyttiepys. Kharkiv, 2019 [in Ukrainian].
[Коляда І., Ткаченко В., Терещенко О. Український прозаїк. «Вічний бурлака нашої літератури». Іван Нечуй-Левицький. Життєпис. Національно-культурний вимір: монографія. Харків: Вид.-во «Ранок», 2019. 448 с.]
3. Melnychuk K. Poles and Jews in the work in the peasant self-government in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries. *Res Historica*. Czasopismo Instytutu historii UMCS. № 51. Lublin, 2021. 387–402.
4. Verkhovtseva, I. Selianska biurokrativ v samovriaduvanni selian u Rosiiskii imperii druhoi polovyny XIX — pochatku XX st.: ideino-teoretychni aspekty. *Ukrainskyi selianyn*. Вур. 15. 2015: 33–37 [in Ukrainian].
[Верховцева І. Селянська бюрократія в самоврядуванні селян у Російській імперії другої половини XIX — початку XX ст.: ідейно-теоретичні аспекти. *Український селянин*. 2015. Вип. 15. С. 33—37].
5. Melnychuk, K. Selianske samovriaduvannia na Pravoberezhzhi Ukrainy u druhoi polovyny XIX — na pochatku XX st.: problema formuvannia kadrovoho skladu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2021. 3: 28–40 [in Ukrainian].
[Мельничук К. Селянське самоврядування на Правобережжі України у другій половині XIX — на початку XX ст.: проблема формування кадрового складу. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 28—40].
6. Kasian, A. Volosnyi pysar XIX st. u retseptsii suchasnykiv. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. 2013. № 9 (262): 72–77 [in Ukrainian].
[Касян А. Волосний писар XIX ст. у рецепції сучасників. *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*. 2013. № 9 (262). С. 72—77].
7. Kasian, A. Status ta povnovazhennia volosnykh posadovtsiv na Pravoberezhzhi (druha polovyna XIX st.) *Hrani: naukovo-teoretychnyi i brodadsko-politychnyi almanakh*. № 4 (132), 2016: 119—124 [in Ukrainian].
[Касян А. Статус та повноваження волосних посадовців на Правобережжі (друга половина XIX ст.) *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2016. № 4 (132). С. 119—124].
8. Melnychuk, K. Volosni pysari, yak predstavnyky silskoi elity u II polovyny XIX — na pochatku XX st.: za materialamy Kyivskoi, Podilskoi ta Volynskoi hubernii. *Kruhlyi stil «Ukrainska elita v istorychnii retrospektyvi»: Prohrama ta materialy*. Kyiv, 2020: 43—47 [in Ukrainian].
[Мельничук К. Волосні писарі, як представники сільської еліти у II половині XIX — на початку XX ст.: за матеріалами Київської, Подільської та Волинської губернії. *Круглий стіл «Українська еліта в історичній ретроспективі»: Програма та матеріали*. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2020. С. 43—47].
9. Melnychuk, K. Volosnyi starshyna u druhoi polovyny XIX — na pochatku XX st.: prosopohrafichnyi portret. Aktualni problemy istorii, filosofii ta prava u doslidzhenniakh molodykh uchenykh. *Zbirnyk tez uchasnykiv konferentsii molodykh uchenykh*. Kyiv, 2020: 200—203 [in Ukrainian].
[Мельничук К. Волосний старшина у другій половині XIX — на початку XX ст.: просопографічний портрет. Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених. *Збірник тез учасників конференції молодих учених*. Київ, 2020: 200—203].

- нях молодих учених. *Збірник тез учасників конференції молодих учених. (19 червня 2020, Київ)*. Київ: Фенікс, 2020. С. 200—203].
10. Ivanevych, L. Tradytsiyni odiah ukraintsv Podillia (druha polovyna XIX — pochatok XX st.): istoriia, klasyfikatsiia, konstruktivno-khudozhni ta rehionalno-lokalni osoblyvosti: monohrafiia. Khmelnytskyi, 2021 [in Ukrainian].
[Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX — початок ХХІ ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості: монографія. Хмельницький, 2021. 797 с.].
 11. Vynohradov, M. Fotohrafyy Volostnoho starshyny F. E. Kulykova kak ystorycheskyi ystochnyk. *Materialy konferentsyy «Uvarovskye chteniya» XI Murom, 2019: 244—248* [in Russian].
[Виноградов М. Фотографии Волостного старшины Ф. Е. Куликова как исторический источник. *Материалы конференции «Уваровские чтения» XI Муром: Издательство IKSA, 2019. С. 244—248*].
 12. Babiuk, D. Fotohrafichni maisterni Kamiantsia-Podilskoho v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. *Zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*. Vypusk 13, Kamianets-Podilskyi, 2022: 26—27 [in Ukrainian].
[Бабюк Д. Фотографічні майстерні Кам'янця-Подільського в другій половині XIX — на початку ХХ ст. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 13, Кам'янець-Подільський, 2022. С. 26—27].
 13. Bila, K. Finansove zabezpechennia sluzhbovtstv aparatu selianskoho samovriaduvannia na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsi XIX — na pochatku XX st. *Ukrainskyi selianyn*. 2023: 5—14 [in Ukrainian].
[Біла К. Фінансове забезпечення службовців апарату селянського самоврядування на Правобережній Україні наприкінці XIX — на початку ХХ ст. *Український селянин*. Черкаси, 2023. С. 5—14].
 14. Sesak, I. Shkoly hramoty Pravoberezhnoi Ukrainy (druha polovyna XIX — pochatok XX st.). *Osvita, nauka i kultura na Podilli*. Т. 24. 2017: 70—88 [in Ukrainian].
[Сесак І. Школи грамоти Правобережної України (друга половина XIX—початок ХХ ст.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. Т. 24. С. 70—88].
 15. Hrytsak, Ya. Narys istorii Ukrainy: Formuvannia modernoi natsii XIX—XX stolittia. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної нації XIX—XX століття. К., 2019. 656 с.].
 16. Melnychuk, K. Selianske samovriaduvannia na Pravoberezhzhi Ukrainy u druhii polovyni XIX — na pochatku XX st.: formuvannia kadrovoho skladu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. 2021: 28—40 [in Ukrainian].
[Мельничук К. Селянське самоврядування на Правобережжі України у другій половині XIX — на початку ХХ ст.: формування кадрового складу. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 28—40].
 17. Prysiazhniuk, Yu. Ukrainске selianstvo Naddniprianskoi Ukrainy: sotsiomentalna istoriia druhoi polovyny XIX — pochatok XX st. Cherkasy, 2007 [in Ukrainian].
[Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку ХХ ст. Черкаси: Вертикаль, 2007. 640 с.].
 18. Hrymashevych, H. Pryslivia, prykazky, zahadky ta zhartivlyvi pisni, poviazani z vykorystanniam nazv odiahu ta vzuttia. *Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. Volyn-Zhytomyrshchyna. № 8. 2002: 171—176 [in Ukrainian].

- [Гримашевич Г. Прислів'я, приказки, загадки та жартівливі пісні, пов'язані з використанням назв одягу та взуття. *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Волинь-Житомирщина*. 2002. № 8. С. 171—176.]
19. Kovalevska, O. Vizualni studii. *Narys z istorii ukrainskoho istoriiepyssannia: subdystyplinarni napriamy*. Kyiv, 2018: 119—183 [in Ukrainian].
[Ковалевська О. Візуальні студії. *Нарис з історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями*. Київ: Генеза, 2018. С. 119—183.]
20. Bila, K. Atrybutyka orhaniv selianskoho samovriaduvannia v Ukraini (druha polovyna XIX — pochatok XX.). *Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy: zb. materialiv XII Vseukrainskoi nauk. prakt. konferentsii*. Kamianets-Podilskiy, 2023: 309—321 [in Ukrainian].
[Біла К. Атрибутика органів селянського самоврядування в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.). *Археологія & фортифікація України: зб. матеріалів XII Всеукраїнської наук. практи. конференції*. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова. А.С., 2023. С. 309—321.]
21. Bovua, D. Trykutnyk Pravoberezhzhia: tsarat, shliakhta i narod. 1793—1914 rr. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793—1914 рр. К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2020. 872 с.]
22. Bila, K. Selianske samovriaduvannia v Pravoberezhnii Ukraini u 1861—1914 rr. dys. dok. fil. spets. 032 Istorii ta arkheolohiia. Kyiv, 2021. [in Ukrainian].
[Біла К. Селянське самоврядування в Правобережній Україні у 1861—1914 рр. дис. док. філ. спец. 032 Історія та археологія. Київ, 2021. 343 с.]

Надійшла / Received 14.10.2024

Kateryna BILA

Philosophy Degree of History (Ph. D. in History), Junior Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the 19th and Early 20th Centuries,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

katerynamelnychuk92@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4732-6695>*Dmytro BABIUK*

Postgraduate,

Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskiy National University

(Kamianets-Podilskiy, Ukraine)

kamenpodol2@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7589-2053>

PERCEPTION OF AUTHORITIES BY THE VILLAGERS:
VISUAL APPEARANCE OF THE AUTHORITIES
OF PEASANT SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE
(SECOND HALF OF XIX — BEGINNING OF XX CENTURIES)

The goal is to analyze the photographic documents of the second half of XIX — beginning of XX centuries, depicting the employees of village self-government bodies of Ukraine. **The methodological background** is based on the principles of historicism and objectivity. The author used the historical-comparative method, including specific research methods such as iconographic and iconological. **The academic novelty** of the work lies in the complex analysis of photos as sources of visual study of the visual appearance of the peasant self-government authorities and identifica-

tion of attributes typical for a style of peasants working as officials indicating their affiliation to authorities. **Main results.** The analysis of photos of representatives of the village self-government authorities enabled the identification of some common parameters of their appearance. While studying the photographic sources involving special research methods, the assumption was made regarding the implications conveyed by several postures on the photos. This includes the intention to emphasize a person's own identity through a combination of the traditional embroidered shirt with urban clothes, the use of traditional (archaic) clothes by persons potentially accessory to nobility, and villagers' attempt to resemble the imperial bureaucracy with the help of officials' clothes. The work confirms that in the provided photos, the villagers have little resemblance to the "rural" population, instead demonstrating an appearance of peasant bureaucracy, elite, representing a small number of peasants, combining official duties with farm labor, moving the latter to the background.

Keywords: *photographic source, photography, visual studies, visual appearance, peasant self-government, district elder, village elder, agrarian reform, insignia, attributes of power, professional portrait.*